

Людмила Тарнашинська

УДК 821.161.2-6.09

“НЕЗАГУБЛЕНИЙ” ОЛЕКСАНДР СМОТРИЧ

Публікація містить листи Ю. Шереха-Шевельова (1946–1950 рр.) та Ю. Лавріненка (1973–1980 рр.) до Олександра Смотрича (Олександра Флорука-Флоринського) з його приватного архіву, передані ним свого часу авторці публікації. Листи передають атмосферу культурного життя повоєнної української еміграції, подробиці видавничо-журнальних перемовин, творчих взаємостосунків, містять цікаві характеристики прозової творчості О. Смотрича. Публікації листів передуює коротке ознайомлювальне передслово про Олександра Смотрича (1922–2011).

Ключові слова: еміграція, еміграційна література, МУР, псевдонім, самвидавний, оповідання, новела, фабула, діалог.

Lyudmyla Tamashyns'ka. "Extant" Oleksandr Smotrych

The publication presents letters of Yuriy Sherekh (Shevel'ov) from 1946–1950 and Yuriy Lavrinenko from 1973–1980 to Oleksandr Smotrych (Oleksandr Floruka-Floryns'kyi). Taken from the private archive of the addressee the letters were handed by him to the author of the present publication. These letters keep the atmosphere of postwar cultural life of Ukrainian emigration, reveal details of editorial process at some periodicals and creative relationship, demonstrate interesting characteristics of the prose of O. Smotrych. The publication is introduced with a short foreword giving information about Oleksandr Smotrych (1922–2011).

Key words: emigration, literature of emigration, MUR, pseudonym, self-published, story, short story, storyline, dialogue.

Письменник, який прийшов в Україну під псевдонімом Олександр Смотрич¹, досі залишається маловідомим українському читачеві. Олександр Смотрич (справжнє прізвище Флорук-Флоринський; у написанні ж імені письменник

¹Смотрич – річка в Україні в межах Хмельницької області; ліва подільська притока Дністра (басейн Чорного моря). Протікає через м. Кам'янець-Подільський.

послугувався правописом 1920-х рр. і просив у листах називати себе Олександр) народився 28 квітня 1922 р. у м. Кам'янці-Подільському в родині директора кооперативного технікуму. 1924 р. родина переїхала до Харкова, де мешкала 12 років, а 1936 р. – до Києва. Тут Олександр навчався у другій залізничній середній школі, а після закінчення 8 класу вступив до Київського музичного училища, проте закінчити його не вдалося через захворювання на туберкульоз. З початком війни молодшого брата було забрано на примусові роботи до Німеччини. Сам же Олександр після тривалого лікування змушений був працювати. З 12 жовтня 1941 р. був постійним кореспондентом літературно-мистецького відділу газети “Українське слово” (Київ), з вересня 1942 р. до 15 березня 1944 р. – літературним співробітником редакції газети “Подільнин” у Кам'янці-Подільському. Очевидно, спілкування в редакції “Українського слова” з Оленою Телігою, Іваном Рошком (Ірлявським), Миколою Лазорським (Коркішком), Анатолем Юриняком (Юхимом Кошельником) допомогло юнакові визначитися зі своїми творчими зацікавленнями. Однак і кардинально змінило життєву долю: із зрозумілих причин йому довелося емігрувати на Захід. У Німеччині перебував у таборі для переміщених осіб (Ганновер), навчався в Ганноверській вищій музичній школі. Там же, у Німеччині, видав 2 збірки оповідань: “Ночі” (1947) та “Вони не живуть більше” (1948).

Пастельний портрет
Ол. Смотрича, намальований
худ. Л.П. Світлицьким
1942-го року в Києві.
З архіву Л. Тарнашинської

1949 р. доля закинула О. Флорука-Флоринського до Канади. Спершу, як і більшість емігрантів, влаштувався на фізичну роботу (у лікарні, на залізниці), а вже 1954 р. вдалося здобути роботу вчителя музики. Після закінчення консерваторії став професором музики по класу гри на піаніно в Торонтському університеті. Друкувався в часописах “Арка”, “Нові дні”, “Сучасність”. Автор книжок новел “Ночі” (1947, Німеччина, самвидав), “Вони не живуть більше” (1948, Німеччина, самвидав), “Вибране” (1952, Торонто, самвидав), “Буття. 16 нікому непотрібних оповідань” (1973, Торонто, власним коштом), кількох збірок поезії: “Вірші” (1974–1975), “1933” (самвидав, 1975), “Лірник” (самвидав, 1976), “Ужинок” (“Сучасність”, 1985), “Скупі вірші” (самвидав, 2002). З-поміж літераторів українського зарубіжжя про творчість О. Смотрича писали Ю. Шерех-Шевельов, В. Чапленко, Р. Рахманний, В. Державин, Г. Грабович, Б. Бойчук та ін.

У роки незалежності ім'я О. Смотрича час від часу почало з'являтися на сторінках українських часописів (“Сучасність”, “Світо-вид”, “Кур'єр Кривбасу”), іноді такі публікації супроводжувало передне слово про автора Б. Бойчука. Останні десятиліття свого життя, з 1987 р., після виходу на пенсію, О. Смотрич мешкав на хуторі Ортон (Онтаріо), за сто кілометрів від Торонто. Помер 13 грудня 2011 р. в лікарні містечка Фергус (Онтаріо, Канада).

Тривалий час ім'я цього письменника залишалося в Україні невідомим. Мою увагу воно привернуло ще 1993 р. в бібліотеці Українського Вільного Університету в Мюнхені спершу добірками віршів у “Сучасності” 1977, 1983–1985 рр. Там же 1994 р. потрапила мені до рук його збірка білих віршів “Ужинок” з вишуканою обкладинкою Якова Гніздовського, що побачила світ 1985 р. в бібліотеці “Прологу” й “Сучасності”, а також збірка новел “Ночі” (1947),

що вийшла з авторською маркою “Голуба Савоя” (назва – данина Миколі Хвильовому), “Вибране”, надруковане 1952 р. друкарнею О. Василян (Торонто-Онтаріо). 1996 р. у славистичному відділі бібліотеки Іллінойського університету (Урбана-Шампейн, США) мені пощастило знайти самвидавну поетичну збірку Смотрича “1933”, датовану 1975 р. Згодом за сприяння Б. Бойчука вдалося розпочати листування з Олександром Івановичем. Іноді лунали в мої квартирі й телефонні дзвінки з далекого Онтаріо. На жаль, упорядкована мною книжка його прози через брак зацікавленого видавництва (ішлося передусім про фінансування, бо відкрити Україні нове ім'я раде було будь-яке видавництво за наявності коштів) так і не змогла побачити світ. На щастя, подібну книжку зміг видати професор В. Мацько у Хмельницькому під назвою “Подорож у країну ночі” (Упорядк. текстів, передмова, примітки В. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2010. – 384 с.).

Наслідком мого зацікавлення стали доповідь на науковій конференції, публікація в часописі, а також літературознавча розвідка, яку можна знайти на сторінках моєї наукової книжки “Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології” (К.: ВД “Кієво-Могилянська академія”, 2008): “Квінтесенція ночі” – наскрізна метафора творчості Олександра Смотрича” (С. 343-358).

Ю. Лавріненко, ідучи за висловом М. Шлемкевича, вважав О. Смотрича “загубленою українською людиною”, якій судилося волею долі шукати щастя поза межами батьківщини. Честь відкриття цього імені в українському зарубіжжі належить, вочевидь, О. Ізарському, адже його стаття про О. Смотрича “Без фальцету” з'явилася в часописі “Час” (Мюнхен) 5 жовтня 1947 р. (ч. 40 (105)). “Ця стаття випередила на два місяці Шерехову, і таким чином, хоч і дещо коротша і автор не такий маститий, все ж заслуговує, сказати б, на пальму першості у відкритті мене, тобто Смотрича! Он як!”, – писав у листі від 8 серпня 2005 р. до авторки цих рядків О. Смотрич (а наше з ним листування тривало впродовж 2005–2007 рр.). У цій короткій рецензії на збірку новел “Ночі” О. Ізарський, зокрема, наголошував: “Художні засоби О. Смотрича вміють сконденсувати на небагатьох малих сторінках великий життєвий досвід, великий матеріал про життя його сумних, хоч багатьом з нас уже набридлих і може нецікавих героїв. Героїв непомітних подій в рямах нашої трагічної епохи”. У цілій низці публікацій Ю. Шереха-Шевельова вітався молодий тоді талант Смотрича-новеліста (див. статті “МУР і я в МУРІ. Сторінки зі спогадів. Матерія до історії української еміграційної літератури” та “Про самвидав на іншому континенті, про ненависть, про новітню поезію і про інші речі і нації” // Третя сторожа. – Балтимор-Торонто: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1991). Саме він поставив ім'я О. Смотрича поруч з іменами І. Багряного, В. Барки, О. Веретенченка, Докії Гуменної, В. Лесича, Є. Маланюка, Т. Осьмачки, розглядаючи його в контексті письменників МУРу. Проте сам О. Смотрич в одному із приватних листів до мене заперечував свою приналежність до цієї мистецької організації, зокрема, він писав: “Ви, очевидно, і самі тепер бачите, що “Ночі” не вийшли з маркою “Золота брама”, а моя на них марка “Голуба Савоя” є маленька данина Миколі Хвильовому, одне гасло якого – Геть від Москви! – важить більше за всі, як пише Лавріненко, відверті мрії про велику літературу.¹ Принаймні для мене. Ця невеличка збірка, як і всі наступні, абсолютно нічим не завдячує ані Шереху, ані МУРу. Я не був ані членом, ані кандидатом до цієї організації, не був ані ворогом, ані прихильником. Словом – був МУР, але мене там не було. І це факт, а не фантазія” (10 травня 2005 р.).

¹ Ідеться про публікацію моєї розвідки “Танок смерті, або Final посеред ночі” [Кілька штрихів до портрета Олександра Смотрича] // *Березілля*. – 2001. – №9/10. – С. 148-158 і відібраних мною для друку його творів: Із збірки поезій “1933”; Із збірки новел “Ночі” та “Вибране”. – *Там само*. – С. 158-173.

Аналізуючи Смотричеву збірку новел “Ночі”, Ю. Шерех-Шевельов порівнював її із “книжкою похорону Європи і європейської людини” Луї Селіна “Подорож у країну ночі”, книжкою відчаю й безнадії. Анатомуючи страх як стан “зляканої свідомості”, О. Смотрич показує, що переродження чи навіть виродження людини під пресом постійного відчуття страху неминуче. Він розкриває межові стани людини, деформовану страхом і відчаєм людську свідомість. Його звертання до експресіонізму, сюрреалізму розширювало творчу палітру, допомагало долати догми “конкретного” реалізму. Однак у пізнішій своїй творчості О. Смотрич приходиться до читача дещо іншим. Якщо його проза 1940–1950 рр. побудована на домінанті й поетиці факту, глибоко заґрунтована у трагічне, абсурдне, то згодом творчі пошуки приводять його до безфабульної розповіді, яка тримається на психологічному нюансуванні, що розкриває складну сув’язь взаємин двох – чоловіка і жінки. Автор змінює трагічний тон на іронію, іноді на сарказм, однак в обох випадках залишає за собою право точкою відліку людського життя вважати революцію 1917 р. – наскрізним для всієї Смотричевої творчості її синонімом стає часто вживане ним слово “безобразіє”. Зумисне епатажна поезія Смотрича з її іронічними, часто знущальними інтонаціями, неприхованими, відверто оголеними почуттями, що є спробою взяти нефальшивий, правдивий тон, як на мене, є зумисне контроверсійною – як виклик герметизмові й ускладненій метафористиці представників Нью-Йоркської групи, схожість і відмінність із якою простежував Ю. Шерех-Шевельов.

Із часу нашого спілкування з Олександром Івановичем у моєму архіві разом із його листами до мене зберігаються надіслані ним ксерокопії листів Ю. Шереха-Шевельова та Ю. Лавріненка до нього, варті того, аби бути доступними широкому читачеві. Вони надзвичайно цікаво відтворюють атмосферу культурного життя повоєнної української еміграції, містять багато пізнавальних подробиць видавничих контактів, творчих взаємостосунків митців, котрі становлять окрасу нашого українського письменства.*

З-поміж надісланих Олександром Івановичем копій листів Ю. Лавріненка та Ю. Шереха-Шевельова, які мають незаперечну наукову цінність, зберігаю також копію короткого емоційного листа П. Гірняка, якого хочу зацитувати тут повністю: ці рядки заслуговують того, аби ними підсумувати цей короткий огляд життя і творчості цікавого новеліста й поета Олександра Смотрича:

*“Вельмишановний і дорогий Пане Ол. Смотрич!
Сердечно дякую за увагу і пам’ять про старі-старі часи, коли в Харкові воював незабутній Курбас із своїм напарником Миколою Кулішом.
Ваш княжий дар (чотири книжечки) зворушили мене – до сліз!..
Як сьогодні – бачу ті прокляті часи, про які Ви кров’ю серця – розмалювали на сторінках тих книжечок!
Доземний поклін Вам і Вашому хисту!*

Павло Гірняк.

18 жовтня. 1975 р.”.

Пропоную увазі читачів журналу листи, люб’язно надані мені кілька років тому О. Смотричем.

Правопис авторів зберігається.

* Див. також публікацію: “Невідомий Олександр Смотрич (Флоринський): Листування з Віталієм Мацьком (28 квітня – 90 р. з дня народження письменника) // *Слово і Час*. – 2012. – № 5. – С. 94-107.